

М. У. Мікуліч

*Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі,
Мінск, Рэспубліка Беларусь*

ДАСЯГНЕННЕ ЛІТАРАТУРАЗНАЎЦАЎ

Напрыканцы мінулага года завершана выкананне Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў «Гуманітарныя навукі як фактар развіцця беларускага грамадства і дзяржаўнай ідэалогіі» (2011–2015), над якой працавалі гуманітары Беларусі. У рамках гэтай праграмы намаганнямі супрацоўнікаў аддзела ўзаемасувязей літаратур Інстытута літаратуразнаўства імя Янкі Купалы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі выконваўся складаны праект «Нацыянальныя тыпы ментальнасці ў беларускай і еўрапейскіх літаратурах: ідэйна-эстэтычная спецыфіка, стылявая эвалюцыя, перакладчыцкая інтэрпрэтацыя».

Нацыянальны тып ментальнасці – гэта вызначальная духоўна-генетычная асаблівасць этнасу, яго ўласцівасць прадукваць і фарміраваць пэўную сацыякультурную карціну свету, аснову якой складаюць уяўленні чалавека пра з’явы і працэсы грамадскай рэчаіснасці. У дадзенай карціне цесна пераплецена прыродна-біялагічнае і культурна-цывілізацыйнае, ландшафтна-геаграфічнае і сацыяльнае, рацыянальнае і эмацыянальнае, псіхалагічнае і метафізічнае, свядомае і падсвядомае. У ёй аспекты індывідуальнага самапачуцця асобы арганічна паяднаны з грамадскімі настроямі і тэндэнцыямі. Адлюстроўваючы спецыфіку духоўна-псіхалагічнага жыцця народа, мастацкая літаратура абавязкова раскрывае характэрную нацыянальна-этнічную сістэму поглядаў, ацэнак, розуманастраў і паводзін герояў, што дзейнічаюць у адпаведнасці з пэўнымі сацыяльна-філасофскімі прынцыпамі і крытэрыямі. Гэтая сістэма грунтуецца на тых аб’ектыўных ведах і суб’ектыўных вераваннях, якімі валодае народнае асяроддзе, і разам з дамінуючымі патрэбнасцямі і архетыпамі калектыўнага падсвядомага фарміруе іерархію грамадскіх каштоўнасцей і прыярытэтаў. Субліміраваўшыся ў характэрныя аспекты духоўна-філасофскай парадыгмы, нацыянальны тып ментальнасці такім чынам абумоўлівае прадукванне і функцыянаванне ў літаратуры тых ці іншых ідэйна-мастацкіх канстант і стылявых ліній.

У калектыўным даследаванні аддзела ўзаемасувязей літаратур упершыню ў літаратуразнаўстве прааналізаваны перадумовы зараджэння, станаўлення і эвалюцыі беларуска-іспанскіх культурна-літаратурных ўзаемасувязей, устаноўлены многія новыя факты, якія значна паглыбляюць ранейшыя ўяўленні пра гэтыя ўзаемасувязі. Увод «Дыярыуша» Ю. Харкевіча ў беларускую культурную прастору праз пасрэдніцтва перакладу на нацыянальную мову садзейнічаў асэнсаванню гістарычна-псіхалагічнай спецыфікі яго ідэасферы, у кантэкстуальным полі якой быў увасоблены канцэпт «Іспанія», што дазволіла паказаць асаблівасці ўспрымання культурнага, рэлігійнага жыцця іспанцаў, іх побыту, прыроднага свету ўраджэнцам беларуска-літоўскіх зямель, чые ўспаміны аб наведванні ў XVIII ст. далёкай паўдэваеўрапейскай краіны прыкметна вылучаюцца ў творы сваёй экзатычнасцю.

Акадэмічныя кампаратывісты звярнулі ўвагу на пашырэнне іспанскай тэматыкі ў творчасці беларускіх аўтараў XIX ст., звязанае як з актывізацыяй кантактных сувязей (удзел выхадцаў з беларускіх зямель у вайне Напалеона з Іспаніяй), так і з зараджэннем рамантызму. На матэрыяле твораў А. Міцкевіча «Бульба», «Дзяды», «Конрад Валенрод» і інш. разгледжана спецыфіка ўвасаблення нацыянальных канцэптаў шляхам пераасэнсавання інтрадуктаванага іспанскага матэрыялу.

Адметнасць нацыянальнага адлюстравання раманскага свету асэнсавана на прыкладзе «Успамінаў аб Іспаніі» Ф. Булгарына, а таксама «Погляду на Астурыю» А. Галынскага.

Адзначана, што зварот да іспанскіх матываў у беларускай літаратуры першай паловы XX ст. у вялікай ступені быў абумоўлены падзеямі грамадзянскай вайны ў Іспаніі, адлюстраванымі ў паэзіі Я. Купалы, М.Танка, В. Таўлая і іншых аўтараў.

У даследаванні прааналізаваны нацыянальнае і наднацыянальнае вымярэнні факта ананімнасці выдання шэрага буйных польскамоўных беларускіх эпічных твораў XIX ст. Выяўлена, што такая ўстаноўка бярэ пачатак у адчуванні пісьменнікамі вялікай сацыяльнай адказнасці перад сучаснікамі і нашчадкамі за разгортванне «гісторыі», яна распаўсюджваецца на забаўляльныя, негістарычныя творы (Г. Мастоўская), знаходзіць раскрыццё ў вальтэрскотаўскай фіксацыі дэталю побыту мінулага (В. Савіч-

Заблоцкі, І. Яцкоўскі і інш.). У працэсе аналізу польскамоўнай беларускай прозы XIX ст. у кантэксце еўрапейскай устаноўлена, што традыцыя ананімнага выдання твораў развівалася ў двух варыянтах, якія трывала замацаваліся ў еўрапейскіх, у тым ліку і славянскіх літаратурах. Першы варыянт запачаткаваны Г. Уолпалам і засноўваецца на ідэі знойдзенага або атрыманага ў спадчыну старажытнага рукапісу. Другі паходзіць ад «Апавяданняў карчмара» В. Скота і грунтуецца на ідэі запісу твораў, пачутых пры пэўных абставінах, якія ў славянскай традыцыі часта звязаны з феноменам вечарніц (М. Гогаль, В. Савіч-Заблоцкі). І ў пісьмовай, і ў вуснай формах бытавання артэфакты пазіцыянуюцца як цікавыя і павучальныя, таму вартыя друку.

У калектыўнай працы пераканаўча паказана, як мастацкая проза Я. Баршчэўскага, В. Савіча-Заблоцкага, І. Яцкоўскага, І. Ходзькі і іншых пісьменнікаў дазваляе пераадолець успрыманне радаводу нашай культурнай спадчыны як выключна «сялянскага», таму што запаўняе прабел у гісторыі айчынай культуры, звязаны з адсутнасцю ўвасаблення жыцця нацыянальнай арыстакратыі.

Акадэмічныя кампаратывісты прааналізавалі асноўныя тэндэнцыі гісторыка-культурнага развіцця ў Беларусі і Украіне першай паловы XX ст. Як прыкметная рыса таго перыяду адзначана ўвага да чалавека і яго душэўна-пачуццёвага свету, якая спалучаецца з фундаментальнымі задачамі нацыянальнага самавызначэння героя, спасціжэння глыбінных слаёў народнай псіхалогіі, асноў нацыянальнай ментальнасці, перадачы цэласнага і каларытнага аблічча этнасу, выяўленага ў «часе-прасторы».

У працы выяўлена спецыфіка мастацка-вобразнага асвятлення хранатопу горада ў беларускай і ўкраінскай паэзіі першай паловы XX ст. Праз паэтычныя характарыстыкі асаблівасцей гарадскога ладу жыцця чалавека, духоўна-псіхалагічных працэсаў творцы скіроўвалі ўвагу на «антынамічнасці горада як яго фундаментальнай ўласцівасці». У светаўспрыманні мастакоў слова насцярожана-стрыманая, а часам і адкрыта негатыўныя адносіны да горада карэлявалі з прызнаннем яго як праявы і гаранту прамысловага, навуковага, культурнага прагрэсу, магчымасці выйсці за межы старога ўтылітарнага побыту да больш дасканалых, дынамічных і свабодных форм жыцця. Аналіз мастацкіх тэкстаў дазволіў засяродзіць увагу на тым, што, выступаючы складнікам маштабнага гістарычнага працэсу, горад – не толькі маркёр, але і ключавое звязно дзяржаўна-культурнага будаўніцтва і нацыянальнай ідэнтыфікацыі. Параўнальны аналіз выявіў адрознасць рэсурсаў нацыянальнай ідэнтыфікацыі ў беларускай і ўкраінскай паэзіі 1920–1930-х гг. Адзначана спецыфіка мастацка-вобразнага ўвасаблення ў беларускай і ўкраінскай паэзіі індустрыяльнага пейзажу як спосабу адлюстравання тэхнічных пераўтварэнняў, змен у гарадскім жыцці, іх экалагічных наступстваў пад уплывам прамысловай рэвалюцыі. Закранаюцца своеасаблівыя псіхалагічныя прытцыпы ўспрымання творцамі гарадскога асяроддзя, абумоўленыя іх сацыяльнай устаноўкай, т. зв. аціццюд. Эстэтычная пазіцыя беларускіх аўтараў у дачыненні гарадскога ладу жыцця абумоўлена сувязямі ментальнага тыпу беларуса, засяроджанага, няспешна разважлівага, сфарміраванага акумуляуючай энергетыкай прыродна-вясковых ландшафтаў. Зроблены высновы аб тым, што беларускія і ўкраінскія паэты, акрэсліўшы новы ўрбаністычны вектар развіцця нацыянальнага мастацтва слова, праз індустрыяльны, культурны і псіхалагічны пейзаж індывідуальна-творча і нацыянальна-своеасабліва выявілі горад як самастойны эстэтычны аб'ект, феномен цывілізацыйнага поступу ў яго разнастайных праявах.

У другой тэматычна акрэсленай частцы даследавання звяртаецца ўвага на прыродна-ландшафтныя кампаненты ў мастацка-эстэтычнай карціне свету як крэатыўную стыхію, што валодае невычэрпнымі магчымасцямі ў перадачы аксіялагічнай, этыка-філасофскай змястоўнасці быцця. Заўважана, што на прыродныя топасы экстрапалуюцца важнейшыя сэнсавыя параметры духоўнай і фізічнай арганізацыі спосабу жыцця нацыянальнай супольнасці. Так, сімволіка-метафарычная насычанасць прыродна-паэтычных вобразаў Я. Коласа і М. Рыльскага, А. Куляшова і А. Малышкі (у прыватнасці, вобраза лесу) дазваляе інтэрпрэтаваць іх як код дыялектычнага пазнання нацыянальнага космасу Беларусі і Украіны. Прааналізаваны шэраг тыпалагічна падобных вобразаў-сімвалаў расліннага свету ў паэзіі М. Багдановіча і ўкраінскіх паэтаў А. Алеса, А. Крымскага, У. Самойленкі, М. Чарняўскага. Вызначаны іх мастацка-эстэтычная вартасці і функцыянальная роля ў паэтычных тэкстах як маляўнічых ландшафтна-тапанімічных адзінак нацыянальнай жыццяпрасторы, трансляраў сутнасных духоўна-нацыянальных канстант і сімволікі адраджэнца-патрыятычнага зместу.

На аснове параўнальнага аналізу працэсаў развіцця сучаснай беларускай і рускай паэзіі раскрыты характэрныя асаблівасці ўспрымання аўтарамі Беларусі і Расіі, а таксама замежных краін, іх традыцый і каштоўнасцей як «свайго» і «чужога», вызначаны асноўныя рысы беларускага, рускага і іншанацыянальных характараў і гібрыднай ідэнтычнасці, Парыжскага і Венецыянскага тэкстаў культуры, выяўлены адзнакі нацыянальнай паэтычнай філасофіі, мастацтва і феномена кахання, а таксама нацыянальных вобразаў прыроды, гісторыі і культуры. Устаноўлена, што айчыннымі вобразамі свету і чалавека ў сучаснай беларускай і рускай паэзіі спрыяюць этнічнай самаідэнтыфікацыі і самапазнанню літаратур, а іншанацыянальныя ўзбагачаюць айчыннае светаўспрыманне і светаразуменне адметнымі рысамі замежнай экзатычнай

ментальнасці, філасофіі, культуры і каларыту. Творы беларускіх і рускіх паэтаў па этнічным пытанні са-здзейнічаюць замацаванню духоўна-светапоглядных і выяўленча-мастацкіх асаблівасцей розных краін, нацыянальных характараў і канцэптасферы ў свядомасці сучаснага свету ва ўмовах глабалізацыі і дыялогу культур, тым самым даючы магчымасць розным народам праз паэзію і літаратуру захаваць сваю нацыянальную ідэнтычнасць.

Параўнальны аналіз маладой рускай і беларускай рускамоўнай паэзіі засведчыў, што вялікі ўплыў на яе развіццё аказалі буйныя сацыяльныя, палітычныя, эканамічныя і культурныя перамены ў грамадскім жыцці, такія як «перабудова», развал СССР і іншыя, якія паслужылі стартавым момантам для глыбінных зрухаў у грамадскай свядомасці.

1980-я – пачатак 1990-х гг. у Мінску былі адзначаны высокай актыўнасцю авангардных арт-груп, творчых аб'яднанняў «Форма», «Плюраліс», «Галіна», «Квадрат», «Камікон», «Беларускі клімат» і іншых, якія адыгрывалі значную ролю ў фарміраванні беларускай культурнай прасторы таго часу. Яркі след у айчынным авангардным мастацтве 1990–2000 гг. пакінулі Ігар Корзун, Ігар Палевікоў, Мікалай Раманоўскі і іншыя беларускія паэты, мастакі і дызайнеры.

Устаноўлена, што базавым прынцыпам творчасці многіх маладых аўтараў з'яўляецца развіццё фармальна-змястоўнага інавацыйнага патэнцыялу слоўнага знака, у аснове якога ляжаць вынікі мастацкага сінтэзу вербальнага знака з візуальным. Эстэтычная рэалізацыя гэтага прынцыпу змяшчаецца ў сферы паэтычнага эксперыменту з фармальным і змястоўным бокам паэтычнага слова, яго графічным аспектам (што прасочваецца ў ранняй творчасці Д. Строцава, творах Д. Плакса, Р. Бернштэйна, У. Сурыкава, Д. Дзмітрыева), а таксама пры стварэнні адмысловай мастацкай прасторы на стыках літаратурнай творчасці з выяўленчым мастацтвам – жывапісам (Л. Русава), графікай (Д. Строцаў, Д. Плакс), каліграфіяй (І. Палевікоў), фатаграфіяй і дызайнам (І. Корзун).

У сучасным вербальным мастацтве мова разглядаецца аўтарамі як адмысловы феномен быцця, які аказвае вялікі ўплыў на свядомасць аўтара. Верагодна, гэтым абумоўліваецца характэрная малаэмацыянальнасць і некаторая адхіленасць лірычных суб'ектаў эксперыментальнай паэзіі ад вынікаў сваёй творчасці, адчуваецца імкненне паэтаў максімальна аб'ектывізаваць погляд на навакольны свет. У зместавым плане назіраецца зрух увагі аўтараў з «вечных тэм» на паўсядзённыя, звычайныя праблемы – адбываецца так званая «паэтызацыя рэчаіснасці».

У даследаванні выяўлены асаблівасці перакладаў еўрапейскага санета на беларускую мову. На аснове глыбокага аналізу шматлікіх перакладных тэкстаў заўважана, што ў пачатку XX стагоддзя паступова складваецца дзве стратэгіі напісання і перакладу санета – «купалаўская» і «багдановічаўская». Першая дазваляе мадэрнізацыю класічнага санета, захоўваючы санетны малюнак рыфмы, выкарыстоўвае трох-стопныя вершаваныя памеры, дапускае метрычную разнастайнасць. Другая прытрымліваецца класічнага сілаба-танічнага санета, у аснову якога пакладзены ўзоры французскага, нямецкага і рускага сілаба-танічнага верша. Вядомы даследчык Я. Барычэўскі ў сваёй кнізе «Тэорыя санета» становіцца на бок «багдановічаўскага» шляху стварэння і перакладу санета, аднак беларускія паэты працягваюць прытрымлівацца дзвюх стратэгий, напрыклад, У. Жылка – «багдановічаўскай», Ю. Гаўрук – «купалаўскай». Гэтыя дзве тэндэнцыі «працягваюць жыць» і ў XXI стагоддзі.

У калектыўнай працы акрэслены крытэрыі кампаратывісцкага аналізу перакладаў «Крымскіх санетаў» А. Міцкевіча на беларускую мову. Даказана, што на аўтарскі стыль перакладчыка звычайна ўплывалі як сацыяльна-палітычная сітуацыя, так і развіццё беларускай версіфікацыйнай сістэмы. Пры перакладзе санетаў Міцкевіча на беларускую мову ў большасці перакладчыкаў заўважаюцца спробы прыстасавання польскай сілабікі да беларускай сілаба-танічнай сістэмы вершаскладання. Асобна вылучаецца дыфузны (кампрамісны) з пункту гледжання фармальных прыкмет шлях перакладу польскіх санетаў на беларускую мову (напрыклад, у перакладах М. Танка, У. Мархеля, М. Кандратава).

У даследчай працы прымаецца тэзіс аб тым, што «анегінская страфа» – гэта пушкінскі санет (па аналогіі з шэкспіраўскім, спенсераўскім санетам). На аснове гэтага робіцца параўнальны аналіз перакладу рамана ў вершах А. Пушкіна «Яўгеній Анегін», выкананага А. Куляшовым і захаваных урыўкаў перакладу гэтага твора А. Дудара. Выяўлены перакладчыцкія стратэгіі пры пераадоленні праблемы захавання знешніх фармальных прыкмет, а таксама пошуку адэкватнага адпаведніка метафар і рускамоўных устойлівых словазлучэнняў на беларускую мову. Вылучаны стылявыя інавацыі Алеся Дудара і Аркадзя Куляшова.

Апісаны і асэнсаваны ўдалыя і «спрэчныя» тэкстуальныя замены пры працы перакладчыкаў над беларускамоўным варыянтам знакамітай паэмы. У асноўным Аркадзю Куляшову ўдалося добра перадаць змест і знайсці адпаведную вобразнасць арыгіналу, яго перакладчыцкая стратэгія дазволіла стварыць набліжаны да пушкінскага эквіартыстычны твор. Магчыма, што ў першым і трэцім раздзелах рамана ў перастварэнні Алеся Дудара тэмпарытм больш жвавы, чым ва ўвасабленні Аркадзя Куляшова, дзе болей акадэмізму. Абодва паэты, можна сцвярджаць, узорна перастварылі «анегінскую страфу» – своеасаблівы

пушкінскі санет, – увёўшы яго ў кантэкст беларускага літаратурнага працэсу. Поўны тэкст «Яўгенія Анегіна» ў перакладзе Аркадзя Куляшова фактычна завяршае перакладчыцкі дыскурс знакамітага пушкінскага рамана ў вершах.

Перакладны санет і ў XXI стагоддзі адыгрывае важную ролю ў беларускім літаратурным працэсе, пра што сведчыць зварот перакладчыкаў новага пакалення да гэтага жанру (напрыклад, пераклад санетаў Фернанду Пэсао). Санет як строгая складаная форма выступае маркерам майстэрства перакладчыка і развіцця беларускай версіфікацыйнай сістэмы.

Такім чынам, у выніку глыбокага параўнальна-тыпалагічнага аналізу, раскрыцця сацыяльна-гістарычных традыцый і каштоўнасцей, нацыянальна-індывідуальных адрозненняў і сыходжанняў, пісьменніцкіх феноменаў, арыгінальнага мастацкага мыслення ўпершыню ў гуманітарнай навуцы выканаўцамі праекта выяўлены дамінантныя характарыстыкі інтэгральнай асновы духоўна-эстэтычнага свету беларускай і еўрапейскіх літаратур – рускай, украінскай, польскай, англійскай, іспанскай і інш.

Информация об авторе

Мікуліч Ніколай Владиміровіч – канд. філал. наук, зав. отделом взаимосвязей литератур. ГНУ «Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы НАН Беларуси» (ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail : mikmik43@gmail.com.

Information about the author

Mikulich Nikolay Vladimirovich – Ph. D. (Philol.), Head of the Department of interrelations of literatures. Centre for Belarusian Culture, Language and Literature Research of the National Academy of Sciences of Belarus (Surganov Str., 1, b. 2, 220072, Minsk, Republic of Belarus). E-mail : mikmik43@gmail.com.

Для цитирования

Мікуліч, М. У. Дасягненні літаратуразнаўцаў / М. У. Мікуліч // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2016. – № 4. – С. 126–129.

For citation

Mikulich M. U. Achievement of literary critics. Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus, humanitarian series, 2016, no.4, pp. 126-129.